

AUTIZM SPEKTORIGA EGA BO'LGAN BOLALARNING KOMMUNIKATSIYA KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH METODLARI

Absattarova Aygul

**Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Maktabgacha
tarbiya va dfektologiya kafedrası o'qituvchisi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17461656>

Annotatsiya: Ushbu tezisda autizm spektoriga ega bo'lgan bolalarda kommunikatsiya ko'nikmalarining rivojlanish jarayoni, ularni shakllantirishda qo'llaniladigan metodlar va pedagogik-psixologik yondashuvlar tahlil etiladi. Nutqiy va noverbal muloqotdagi cheklovlarni bartaraf etish, ijtimoiy muloqotga tayyorlash, ijobiy muloqot muhitini yaratish usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: autizm, kommunikatsiya, ijtimoiy moslashuv, PECS, ABA-terapiya, sensor integratsiya, muloqot.

KIRISH

Bugungi kunda butun dunyoda, jumladan O'zbekistonda ham, autizm spektor buzilishiga ega bo'lgan bolalar soni ortib bormoqda. Autizm — bu bola rivojlanishining neyrobiologik xususiyati bo'lib, asosan ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar, takrorlanuvchi xatti-harakatlar va qiziqishlarning tor doirasi bilan tavsiflanadi. Bunday bolalarda asosiy muammo — kommunikatsiya ko'nikmalarining shakllanmaganligidir.

Muloqotning rivojlanishi bolaning ijtimoiy moslashuvi, o'zini ifoda etish, his-tuyg'ularini boshqarish va atrof bilan o'zaro munosabatini ta'minlaydi. Shu sababli autizm spektoriga ega bo'lgan bolalarda kommunikatsiyani shakllantirish — ularning ijtimoiy hayotga moslashuvi va ta'lim tizimiga integratsiyasining asosiy shartidir.

Pedagogika va psixologiya fanlari bu borada turli metodlarni ishlab chiqqan. Eng samarali yo'nalishlar sifatida tahliliy-xulqiy terapiya, rasmlı kommunikatsiya tizimi, sensor integratsiya mashg'ulotlari, muzokarali o'yin texnikalari va model asosidagi o'qitish usullari tan olingan. Bu metodlar bolaning individual ehtiyojlari, temperament turi, hissiy sezgirligi va ijtimoiy tayyorgarligini hisobga olgan holda qo'llaniladi [1].

ASOSIY QISM

Autizm spektoriga ega bo'lgan bolalar, odatda, odatdagi muloqot shakllarini o'zlashtirishda qiyinchilikka duch keladilar. Ular so'zlashish, savollarga javob berish, hissiyotlarini ifoda etish yoki boshqalarning emotsional signallarini tushunishda sustlik ko'rsatadilar. Shuningdek, noverbal belgilar — mimika, imo-ishora, ko'z bilan aloqa o'rnatish kabi jihatlar ham cheklangan bo'ladi.

Bu holat nafaqat nutqiy rivojlanishdagi orqada qolish, balki ijtimoiy tajribaning yetarli emasligi bilan ham bog'liq. Bunday bolalar ko'pincha atrofdagi odamlar bilan aloqani chetlab o'tadi, o'z "ichki dunyosi"ga berilib ketadi, muloqotni tashabbus sifatida boshlamaydi. Shu bois psixolog va pedagoglarning vazifasi — bolaning ichki holatini inobatga olgan holda, muloqotga kirishishni ijobiy tajriba sifatida shakllantirishdir [2].

ABA-terapiya autizmli bolalarda xulq-atvorni tahlil qilish va o'zgartirishga qaratilgan eng samarali metodlardan biridir. Bu yondashuv B. Skinnerning xulqiy nazariyasiga asoslanadi va ijobiy mustahkamlash orqali ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi.

Masalan, bola muloqotda kichik yutuq ko'rsatganda (so'z bilan so'rash, javob qaytarish, ko'z bilan aloqa o'rnatish), unga darhol mukofotli rag'bat beriladi — bu o'yinchoq, sevimli ovqat yoki maqtov bo'lishi mumkin. Shu yo'l bilan bola muloqot qilishni ijobiy natija bilan bog'laydi.

ABA metodikasi jarayonida [3]:

- muloqotda so'zlardan foydalanish bosqichma-bosqich o'rgatiladi;
- savol-javob va so'rov shakllari model asosida takrorlanadi;
- har bir xatti-harakat uchun ijobiy mustahkamlovchi qo'llanadi.

Natijada, bola asta-sekin muloqotni maqsadga yo'naltirilgan, ijobiy jarayon sifatida qabul qiladi va o'z ehtiyojlarini ifoda eta boshlaydi.

Rasmi kommunikatsiya tizimi (PECS — Picture Exchange Communication System) autizmli bolalar uchun muloqotning eng qulay usullaridan biridir. Bu tizimda bola og'zaki nutq o'rniga rasmlar orqali o'z istagini bildiradi. Masalan, u “suv”, “o'yinchoq”, “dam olish” rasmlarini ko'rsatish orqali ehtiyojini ifodalaydi.

PECSning afzalligi shundaki, u nutqni to'g'ridan to'g'ri o'rgatmasdan, muloqotning mazmuniy mohiyatini tushunishga yordam beradi. Bola tushunadiki, muloqot — bu ehtiyojini bildirish vositasi. Shu asosda keyinchalik u so'z orqali ifoda etishga ham tayyorlanadi.

PECS tizimi oltita bosqichdan iborat: rasmni tanish, rasmni almashtirish, tanlov qilish, so'rov bildirish, jumlani to'ldirish va mustaqil muloqot. Har bir bosqichda bola o'z tajribasini boyitadi, bu esa uning ijtimoiy adaptatsiyasiga katta hissa qo'shadi.

Autizmli bolalarda sezgi tizimi (sensorika) odatdagi bolalarga qaraganda boshqacha ishlaydi: ular tovush, yorug'lik, teginish yoki hidlarga ortiqcha yoki yetarli darajada sezgir bo'ladi. Shuning uchun sensor integratsiya mashg'ulotlari muhim ahamiyatga ega [4].

Bu mashg'ulotlarda bolaning sezgi organlari uyg'un faoliyatga jalb qilinadi: teginishli o'yinlar, qum, suv, har xil teksturalar bilan mashg'ulotlar, muvozanat va koordinatsiyani rivojlantiruvchi mashqlar bajariladi. Bunday jarayonlar orqali bola o'z tanasini, hissiyotlarini va atrofdagi signallarni yaxshiroq boshqarishni o'rganadi.

O'yinli kommunikatsiya metodlari esa bolani muloqotga majburlamasdan, uni tabiiy sharoitda rag'batlantiradi. Masalan, “navbat bilan o'yin”, “birgalikda qurish”, “ijodiy sahna” kabi mashg'ulotlar orqali bola ijtimoiy aloqa o'rnatishni va hamkorlikni his qiladi.

XULOSA VA MUNOZARA

Autizm spektoriga ega bo'lgan bolalarda kommunikatsiya ko'nikmalarini shakllantirish — bu uzoq, lekin samarali natijalarga olib keluvchi tizimli jarayondir. Bola muloqotga kirishganda, u nafaqat so'zlarni o'rganadi, balki ijtimoiy aloqaning mazmunini ham anglay boshlaydi.

ABA-terapiya, PECS tizimi, sensor integratsiya, rolli o'yinlar va ota-onalar bilan hamkorlik asosida olib boriladigan mashg'ulotlar bolalarda nutqiy va hissiy rivojlanishni ta'minlaydi. Bu metodlar bolaning ijtimoiy moslashuvi, o'zini ifoda etish qobiliyati va hissiy barqarorligini oshiradi.

Shunday qilib, autizmli bolalarda kommunikatsiya ko'nikmalarini shakllantirish — nafaqat ta'limiy vazifa, balki insoniy muloqotning eng chuqur ijtimoiy missiyasi hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Xudoyberdiyeva, S. Maxsus pedagogika: autizm spektr buzilishlari bo'lgan bolalarni

o'qitish. — Toshkent: Ilm ziyo, 2021. — 276 b.

2. Abdurahmonova, M. Defektologiya asoslari va korreksion pedagogika. — Toshkent: Fan, 2019. — 312 b.

3. Lovaas, O. Teaching Developmentally Disabled Children: The Me Book. — Austin: PRO-ED, 2013. — 414 p.

4. Frost, L., Bondy, A. The Picture Exchange Communication System (PECS). — Newark: Pyramid Educational Products, 2012. — 189 p.